

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ КОНЦЕПЦІЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена ЄМЕЛЬЯНОВА (Суми, Україна)

У статті розглянуто концепцію структури мовної особистості, проаналізовано та виокремлено одиниці та стереотипні комплекси, які є характерними для певного рівня структури мовної особистості.

The article deals with the concept of the linguistic personality's structure. Units and stereotype complexes characteristic of a certain level of the linguistic personality's structure are analysed and pointed out.

Для сучасної лінгвістичної парадигми визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактора [11; 14]. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість, творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеотнічних та вікових чинників [7; 2; 12], що обумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єктом вивчення виступає структура мовної особистості. Предметом наукового пошуку є вербальна представленість певного рівня структури мовної особистості у мовленні.

В кожному комунікативному акті актуалізуються дві діяльнісні фази: комунікативна діяльність адресанта та комунікативна діяльність адресата [14: 158]. Адресат, виступаючи невід'ємною складовою комунікативної ситуації, постає у спілкуванні як мовна особистість. Мовна особистість – це наскрізна ідея, що пронизує усі аспекти вивчення мови і одночасно порушує межі між дисциплінами, які вивчають людину [7: 3].

Сучасний стан лінгвістичних досліджень мовної особистості характеризується комунікативно-когнітивним спрямуванням [10; 17; 2], теоретичне підґрунтя якого представлено в роботах Ю.М Караулова.

Згідно з його точки зору модель мовної особистості трьохмірна та являє собою ієрархію трьох рівнів: (0) – вербально-семантичного (асоціативно-семантичного), (I) – тезаурусного (лінгвокогнітивного), (II) – мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) [7: 60–62].

Всі три рівні мовної особистості знаходяться у складних, дифузних відносинах та складаються з: (а) одиниць відповідного рівня, (б) відносин між ними, (в) стереотипних комплексів.

На вербально-семантичному (асоціативно-семантичному) рівні в якості одиниць розглядаються окремі слова. Відносини охоплюють все розмаїття граматико-парадигматичних, семантико-синтаксичних та асоціативних зв'язків, поєднаних “вербальною сіткою” (у результаті розвитку зв'язків між словесними сигналами активізуються одні структури “вербальної сітки” та гальмуються інші). У якості стереотипів виступають стандартні словосполучення (паттерни) та кліше.

Пр.: “*Why don't we just cut out the personal stuff and get down to work, okey?*”

“*It's okey with me. Go ahead, Professor Crowley, sir*” (R. Vernon);

На тезаурусному (лінгвокогнітивному) рівні базовими одиницями виступають узагальнені поняття, концепти, ідеї (їх представляють слова нульового рівня, які мають дескриптивний статус). Відносини між цими елементами вибудовуються в ієрархічну систему, що досить чітко відбиває структуру світу. В якості стереотипів розглядаються стійкі стандартні зв'язки між дескрипторами, які реалізуються у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, крилатих виразах, прислів'ях та приказках [3; 4; 5; 8; 9].

Пр.: *Mara let out her breath in a long sigh. “Oh God! Very well, needs must when the devil drives. Let's see what they have to offer”* (E. Walker).

У лінгвістичних роботах останніх років до стереотипів тезаурусного (лінгвокогнітивного) рівня відносять:

(1) національно-детерміновані мінімізовані уявлення, які виступають результатом дії певного алгоритму мінімізації того чи іншого елемента культури, що існує у кожній національній культурі [5: 120]; ці уявлення є результатом редукції деякого елемента

культури, що існує у національній свідомості не в усій своїй складності та діалектичності, а у мінімізованому вигляді [4: 62];

(2) фразеорефлекси. У певних ситуаціях вербальні реакції мають тенденцію до стереотипізації, набуваючи більш-менш стійкого характеру. Так утворюються вербальні рефлекси, що можуть бути названі ідіорефлексами, якщо їм властива певна ідіоматичність. За структурою вони можуть бути одночленими та багаточленими. У випадку багаточленності вони являють собою своєрідні фразеологічні одиниці, визначені як фразеорефлекси [3: 47];

(3) мовні стереотипи (приказки та прислів'я);

(4) сукупність відображених екстралінгвістичних знань та мовної свідомості носіїв мови, тобто, безпосередньо стереотипи, що вказують на культурні концепти та концептуальні схеми, які визначають національно-специфічну форму та зміст мовленнєвого спілкування представників певного етносу [9: 194–206].

Однією з особливостей фразеологізму виступає цілісна (неадитивна) будова елементів, що його утворюють. Значення кожного слова неможливо виділити, вони разом виражають одну ідею, одне поняття. Психологічно це одне слово, одна лексична одиниця, яку за бажанням можна назвати складеною одиницею [1: 89–91]. Іншими словами, даний паттерн свідомості представляє собою суто формальну асоціацію, яка для тієї чи іншої конкретної особистості наче позбавлена семантики, тобто позбавлена будь-якої співвіднесеності з денотатом або десигнатом [6: 134].

Іншою особливістю фразеологізмів виступає їх метафоричний характер та ідіоматичність. Передаючи абстрактне через конкретне, наочне, відчутне, фразеологізми постають своєрідною формою рефлексії позамовної дійсності.

Фразеологізми мають вторинну лексичну номінацію, тобто утворюються на основі номінативних засобів, що існують у мові. Вторинна номінація може носити як мовний, так і мовленнєвий характер, при чому, в мові закріплюються, як правило, такі вторинні найменування, що представляють собою найбільш закономірні для системи даної мови засоби іменування та поповнюють номінативні засоби, яких бракує [18: 129]. Вторинні найменування формуються у взаємодії з основними функціями мови – комунікативною, яка впливає на формування смислового змісту нових найменувань у силу їх пристосування до тих чи інших комунікативних ролей; прагматичною, яка зумовлює оціночно-експресивний заряд номінації; та номінативної, яка надає завершеність актам найменування. Ця особливість вторинної номінації створює власне мовне відбиття позамовного континууму у лексичних значеннях, сформованих у процесі вторинної номінації, створюючи ідіоматичність лексику як такого [18: 221]. Аналіз культурно-національної конотації фразеологізмів дозволяє простежити вплив культурно-людського фактору на формування та функціонування фразеологізмів і, як наслідок такого впливу, – набуття ними функції еталонів та стереотипів національної культури, культурно-маркований зміст яких втілюється в культурно-національній конотації фразеологізмів.

Орієнтація одиниць мотиваційного (мотиваційно-прагматичного) рівня – прагматична, а відносини на цьому рівні визначаються комунікативною ситуацією та виконуваними комунікативними ролями. Стереотипи взаємодіють з іншими елементами та корелюють з інтенціями особистості в залежності від умов комунікації. Інтегруючий потенціал є характерним для прецедентних текстів, що відсилають до культурного фону та фонду мовної особистості.

Відповідно до точки зору Ю.М. Караулова, феномен прецедентності опредмечується лише у текстах певного роду: (1) значущих для особистості в пізнавальному та емоційному відношенні; (2) таких, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню даної особистості, включаючи її попередників та сучасників; (3) звертання до яких відбувається у дискурсі мовної особистості неодноразово [7: 216].

Прецедентні тексти, як приналежність до прагматикону мовної особистості, широко живаються у спілкуванні, оскільки передбачають їх усвідомлення іншими носіями мови.

Пор.: *"I don't love you."*

"Till a' the seas gang dry, my dear."

“I haven’t the least idea what that means.”

““*And the rocks melt wi’ the sun.*” That’s plain enough anyway. “*I will luvе – “.* You can’t fail to understand those words, surely? It’s just the way the crooners pronounce them. “*I will luvе thee still, my dear, while the sands o’ life shall run*”...” (E. Waugh).

Якщо текст входить до прагматикону особистості, його уживання в мовленні пов’язано з системою знань про світ та образ світу, які реалізуються у даній етнокультурній, причому реалізація когнітивної функції мови відбувається шляхом передачі через мову текстової (прецедентної) інформації, накопиченої даною культурою про оточуючий світ. Відсилання до прецедентних текстів має як прагматичну спрямованість, указуючи на цілі, мотиви та настанови мовної особистості, так і лінгвокогнітивну, яка вписує особистість у “своє” мовленнєве спілкування, тобто спрямована на визначення “свого” серед “своїх”. Наявність у мовленнєвому репертуарі особистості прецедентних текстів як “речі у собі” дозволяє робити висновки стосовно якостей цієї особистості, оскільки включення прецедентних текстів у мовленнєве спілкування як “речі для інших” співвідноситься з сукупним знанням представників даної етнокультури. Це знання повинно бути стереотипізованим для даного етносу та співвіднесеним з мовленнєвими моделями та лінгвістичними фреймами, які реалізуються в мовленнєвому спілкуванні [13: 155–156].

Прецедент – це приклад-зразок, а сукупність прецедентних текстів – це сукупність еталонних текстів, що мають внутрішню когнітивно-емотивну та аксіологічну форму, звертання до яких є вмотивованим для реципієнтів. Прецедентність як така – це, насамперед, сугестивність, яка створюється шляхом “втягування” реципієнтів у прецедентне поле. Прецедентні тексти розглядаються як “номени” – вербальні мікро- та макроодиниці плану/сценарію, які вказують на когнітивно-емотивні та аксіологічні відносини в плані/сценарії та співвідносяться з іншими “запозиченими” та оригінальними ознаками. Вони (“номени”) можуть існувати у вигляді заголовку, цитати, імені персонажу, імені автора [15: 103–104]. Прецедентні тексти як засіб когнітивно-емотивної та аксіологічної концентрації смислової потенції тексту свідчать про прийняття чи неприйняття, деформацію чи переструктуризацію психологічних та соціально-психологічних стереотипів, що існують у соціумі. Вони дозволяють інтерпретувати мовленнєві тактики комуніканта, робити висновки стосовно варіабельності його психологічної потенції, що врешті-решт і визначає “гнучкість поведінки” комуніканта у різних ситуаціях спілкування. Прецедентні тексти можна розглядати як “лакуни”, що дозволяють, з одного боку, домагатися прирощування смислів, а з іншого, утилізувати феномени культури: вони вказують на форми циркуляції культури, на культурний фон та фонд, який знаходиться в ужитку [16].

Урахування структури мовної особистості комуніканта є релевантним та перспективним з точки зору подальших лінгвістичних досліджень, оскільки дає змогу ідентифікувати, який із трьох рівнів (асоціативно-семантичний, лінгвокогнітивний, мотиваційно-прагматичний) є домінуючим у конкретний момент мовлення індивіда з огляду на певну комунікативну ситуацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика / Пер. с франц. / Шарль Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394с.
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.О. Бондаренко. – Київ, 2002. – 20 с.
3. Гак В.Г. Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте / Владимир Григорьевич Гак // Филологические науки, 1995. – № 4. – С. 47–55.
4. Гудков Д.Б. Двусторонние имена (структура и функционирование) / Дмитрий Борисович Гудков // IV Международный симпозиум по лингвострановедению: Тезисы докладов и сообщений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994а. – С. 61–62.
5. Гудков Д.Б. Когнитивная база русской языковой личности и обучение межкультурной коммуникации / Дмитрий Борисович Гудков // Международная конференция по русскому языку: Тезисы конференции. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994б. – С. 119–120.
6. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Тамара Моисеевна Дридзе. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
8. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Юрий Николаевич Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Доклады советской делегации. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – С. 105–125.

9. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Юрий Николаевич Караулов // Русский ассоциативный словарь. Кн. 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. – М.: Русский язык, 1994. – С. 190–218.
10. Красных В.В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
11. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
12. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж.Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. А. Морякіна. – Київ, 2005. – 20 с.
13. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Юрий Евгеньевич Прохоров. – М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
14. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Елена Александровна Селиванова. – К.: ЦУЛ “Фитосоцицентр”, 2002. – 336 с.
15. Сорокин Ю.А., Михалева И.М. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю.А. Сорокин, И.М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1993. – С. 98–117.
16. Сорокин Ю.А., Морковин И.Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун. Методологические и методические аспекты / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Морковин // Лексические единицы и организация структуры литературного текста. – Калинин: Изд-во Калининск. гос. ун-та, 1983. – С. 35–52.
17. Сухих С.А. Языковая личность в диалоге / Станислав Алексеевич Сухих // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калининск. гос. ун-та, 1989. – С. 82–87.
18. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / Вероника Николаевна Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Vernon R. The Problem with Love. – Toronto, New York, London, Sydney, Auckland: Bantam Books, 1989. – 132 p.
2. Waugh E. The Loved One. – London: Penguin Books, 1961. – 127 p.
3. Walker E. The Court. – London: Headline, 1990. – 602 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Ємельянова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України».
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

КОНЦЕПТ НОМЕ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Надія ЄСИПЕНКО (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту НОМЕ, відслідковуються асоціативні ознаки концепту та виявляється частота реалізації лексичних одиниць, що репрезентують концепт у художньому тексті.

The article highlights the peculiarities of concept HOME verbalization, traces the associative features of the concept, and determines the realization frequency of lexical units that represent the concept in the texts of fiction.

Як багатомірне утворення мова органічно входить у найбільш загальні феномени буття: важливий засіб комунікації; засіб впливу і спонукання до тих чи інших дій; скарбниця колективного досвіду; невід’ємна складова культури. Культурологічне вивчення мови проводиться лінгвістами у руслі аналізу мовних явищ для виявлення національно-культурної специфіки (С. Воркачов, А. Вежбицька, В. Воробйов, М. Красавський, В. Маслова).

Мовна картина світу об’єктивно відтворює сприйняття світу носіями певної культури. Між різними культурами спостерігаються схожі та відмінні ознаки. Науковці виокремлюють смислові області, що піддаються універсалізації, і смислові області, що проявляють значну самобутність. З культурологічної точки зору вивчення лексичного матеріалу можливе з позиції аксіологічних доміант певного етносу. Лінгвістичні дані, отримані в результаті аналізу значень слів, виразів, мовних категорій дають можливість уточнити, а в деяких випадках переглянути культурологічні схеми.

Визначення методів дослідження культурних концептів залишається на разі актуальною проблемою лінгвокультурології й когнітивної лінгвістики. Лінгвокультурологічні дослідження включають типологічний аналіз мовних одиниць, що виражають національно специфічне бачення світу; побудову на дедуктивній основі моделі культурно-значимих відношень, наприклад, у вигляді матриці [4: 91]. А.Вежбицька, досліджуючи етнокультурну специфіку мови, використовує наступні методи: 1) семантичний типологічний опис граматичних конструкцій, що виражають певні смисли; 2) семантичний опис афіксів, що